

Tarkő. (*tar* = kahl, *kő* = Stein), die ähnliche Bedeutung haben. Beweise sind ferner auch die vielen, aus jenem Zeitalter stammenden und nach Taufnamen vorkommenden „dictus Copasz“ lese: kopasz) Ausdrücke (kopasz = kahl, kahlköpfig). Und neben diesen Wörtern *szár*, *tar* und *kopasz* hatten wir nie ein Wort *pele* mit derselben Bedeutung, weder heute, noch gestern, umso weniger zur Zeit der Arpaden. Und was wir nicht besaßen, konnten wir auch nicht den Walachen übergeben, weder heute, noch gestern, noch zur Arpaden-Zeit. Ein Beweis dafür ist neben den schon angeführten auch das Negativum, dass wir weder einen *Pele-hegy*, noch einen *Pele-kő*, noch einen *La-dislaus* oder aber *Michael* mit dem Beinamen *Pele*; zur Zeit der Arpaden, aber auch danach nicht, aufweisen können.

Und man wird auch heutzutage nur einfach *kopasz* (= kahlköpfig), aber nicht *pele*.

Man kann den Begriff 'kahl' mit *pele* umso weniger in Verbindung bringen, da wenn man z. B. im Haselnussgebüsch eine Bilchmaus (oder Haselmaus) sieht (siehe auch ihre Darstellung bei Brehm!) fällt einem keineswegs von diesem behaarten Tierchen die Kahlheit ein.

Der Verfasser weist im Folgenden nach, dass das Grundwort des ung. Namens des Eichhörnchens (welches Tier der Bilchmaus und Haselmaus sehr ähnlich ist): *móka* (veraltet) und *mókus* eine Onomatopöie ist, und ebenso *póka* \sim *pujka* (= Truthahn, Truthuhn). Der mundartliche Ausdruck der in Ungarn lebenden deutschen: *Pokerl* (Truthahn, Truthuhn) ist eine Entlehnung des ungarischen Wortes *póka* (mit dem Kosesuffix *-rl*).

Eb ura fakó!

Ismerjük valamennyien ezt a címbeli szólást, sőt türelmünk fogytán használjuk is néha, már idegesen, mintegy indulatszóként 'eh! mit törődöm vele! bánom is én! egye meg a fenel!'-féle jelentéssel. De ha szemügyre vesszük ezt az *eb ura fakó!* szólást, értetlenül állunk előtte. Miféle ebnek az uráról van itt szó és mért állítjuk erről az úrról, hogy fakó? — Hiába törjük a fejünket, sehogy sem tudjuk ma megérteni, hogy hogyan, mint, miért jelentheti ez a szólás azt, amit jelent.

A magyar nyelvészeknek is bizonyára már régen és sokszor megakadt rajta a szemük, de közülök még csak egy kísérelte meg e rejtvény megfejtését, idősb *Szily Kálmán*. Szinte ötven évvel ezelőtt, 1892-ben (sok más esetben is használt *Nagyszigethi Kálmán* írói álnéven) írt róla a Magyar Nyelvőrben (XXI, 433). Átolvasva most ezt a régi cikkét, az a véleményem, hogy lénye-

gében helyesen magyarázta ugyan (sok más tekintetben is igen nagy érdemei vannak ennek az eredetileg természettudósnak indult magyar nyelvésznek), de nem magyarázta meg teljesen. A magyar nyelvtudománynak mai színvonalán tallán már többet is mondhatunk róla, mint ötven évvel ezelőtt.

Szily erre vonatkozó kutatásainak legfontosabb eredménye az a felfedezés, hogy volt régi nyelvünkben egy (ma már elavult) olyan *fakó* szó is, melynek Molnár Albert és Páriz Pápai szótárai szerint 'stólida bestia, rasendes Tier, rasender Hund' volt a jelentése. E felfedezése alapján aztán teljes joggal ki-mondhatta először is azt, hogy az *eb ura fakó!* szólásbeli *fakó* szónak „semmi köze sem a lóhoz, sem a színhez“. Maga ez a szólás szerinte eredetileg ezt jelentette volna: 'ebnek parancsoljon a kutya!' Értékes fejtegetését pedig így fejezte be: „Hogy ez a *fakó* (canis) meg a másik *fakó* (gilvus, flavus) egy törzsből erednek-e, vagy hogy mi az egyiknek, mi a másiknak az etimonia, azt későbbi kutatásoknak kell majd eldönteni.“

Ami először is az e szólásbeli *fakó* szó jelentését illeti, ennek nem egyszerűen csak 'kutya', hanem, amint ez az idézett régi szótárakból világosan kitűnik, 'dühös kutya' volt a jelentése. Az *eb ura fakó!* szólásnak tehát szerintem nem 'ebnek parancsoljon a kutya' volt a jelentése — hiszen van egy közmondásunk, *az egyik eb, a másik kutya*, amely azt jelenti, hogy 'mindkettő egyforma', tehát nem volna érthető, hogy miért parancsoljon a két egyforma közül éppen a *kutya* nevű az *eb* nevének — hanem eredetileg ez volt a jelentése: 'az ebek között a dühös kutya az úr (az parancsol nekik)', majd ebből utóbb, hangsúlyával az *eb* szón, ez: 'ebnek ura, parancsolója a dühös kutya (de nem az enyém!)'. Azt hiszem, hogy az *eb ura fakó!* szólásnak csak ez utóbbi jelentése alapján válik érthetővé az a körülmény, hogy Rákóczi kurucái az 1707. évi ónodi országgyűlésen ennek (nyilván sértő célzatú) kiáltása közben fosztották meg trónjától I. József királyt. De mikor a 'dühös kutya' jelentésű *fakó* főnév elavult, akkor persze lassanként egyre jobban homályosodott e szólás jelentése s ma már nem egyéb, mint türelmünk fogytán használt indulatszó! E *fakó* főnév elavulása különben teljesen szabályos jelenség. Ezt ugyanis könnyen félre lehetett érteni, mert a 'dühös kutya' fogalmán kívül még más fogalmak is fűződhettek e hangsorhoz. (L. ezekről allább.) Ezért a 'dühös eb' fogalom kifejezésére a félreérthető *fakó* helyett inkább a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen jelzős *dühös kutya* kifejezést használták. Az e miatt egyre ritkábban használt 'dühös kutya' jelentésű *fakó* főnév aztán lassanként elavult, s ma már csak az *eb ura fakó!* szólás őrzi az emlékét.

De a különféle jelentésű *fakó* szavak eredetéről is többet tudunk ma már, mint ötven esztendővel ezelőtt a mi nyelvész-elődeink.

Hogy mi a színt jelentő *fakó* szónak az eredete, azt már eldöntötte *Mészöly* (MNy. XXIII, 7. A *fa* főnévnek kicsinyítő *-kó* képzős származéka). Bennünket azonban most csak a 'dühös kutya' jelentésű régi *fakó* szónak az eredete érdekel, bár ez az EtSz. szerkesztői szerint úgy látszik — egyáltalán nem kérdéses. Ők ugyanis a *fakó* szónak előbb felsorolják e jelentéseit: 1. 'pusztán csak fából való, vasazatlan' (pl. szekér, kerék, nyíl), 2. 'faszínű, fahl' (pl. ló, haj, arc-szín), 3. 'fakószínű ló, Falbe' s ez után, egyetlen szó magyarázat nélkül, mintha ez a világon a lehető legtermészetesebb dolog volna, 4.-nek a *Szily* által megállapított régibb nyelvbeli 'dühös kutya' jelentést.

Hogy a *fa* főnév kicsinyítő *-kó* képzős *fakó* származékának 'pusztán csak fából való' volt az eredeti jelentése, az teljesen érthető. (Vö. pl. *vas* mellett N. *vaskó* 'rossz, nyeletlen kés vagy késdarab' és I. *Mészöly*nek erről szóló fejtegetéseit fennebb i. h.). És könnyen érthető persze az is, hogy ebből az első jelentésből utóbb szín-jelentés is fejlődött, t. i. 'faszínű, fahl', valamint ez is, hogy az ilyen faszínű lónak jelzős *fakó ló* neve a gyakori használat miatt (egymagára is 'faszínű ló' jelentésű) *fakó*-vá rövidült. (Ezt a jelentéstani jelenséget a magyar nyelvészek eddig, de nézetem szerint alaptalanul, „jelentéstapadás“-nak nevezték.) És ennek példájára végül az is érthető volna, ha a *fakó* szónak 4.-ként még 'faszínű kutya' jelentése is volna. Csak-hogy ilyen jelentésének sehol legcsekélyebb nyoma sincsen. A nyelvtörténeti adatok szerint mindig csakis 'dühös kutya' volt a jelentése, ezt pedig az én nézetem szerint teljes lehetetlenség volna a *fakó* szó fennebb ismertetett három jelentésének bármelyikéből származtatni. Azt hiszem tehát, hogy az EtSz. szerkesztői e pontban tévedtek. Szerintem ennek az *eb ura fakó!* szólásbeli *fakó* szónak legcsekélyebb köze sincsen a *fa* főnév *-kó* képzős (mai köznyelvünkben 'fahl' és 'Falbe' jelentésű) *fakó* származékához, hanem egészen más, ettől teljesen független szó.

Hogy szerintem milyen eredetű? — Ebben a tekintetben nagy meglepetés ért engem. Én ugyanis a *János: Jankó*-féle közismert alaktani viszonyra való tekintettel azt gondoltam, hogy ez a 'dühös kutya' jelentésű *fakó* szó alighanem a *farkas* szónak lesz a becéző származéka. És mivel ezt a feltevésemet néhány példával legalább valószínűsítenem kellett volna, kezdtem keresgélni ilyen példákat. És itt ért engem a fennebb említett meglepetés. Kiderült ugyanis, hogy ilyen alaktani viszony köze nevek és *-kó* (*-kó*) képzős származékaik között (egyetlenegy alább említendő eset kivételével) egyáltalán nincsen. Van ugyanis, mint fennebb már láttuk *fa* és *fakó*, *vas* és *vaskó* és ugyanígy (*fickándozó:*) *fic* (innen *bikfic*): *fickó* (l. erről *Horger*: MNy. XXXVI, 183), *has*: *haskó*, *pej*: *pejkó*, *szán*: *szánkó*, *tar*: *tarkó*, v. *tus*: *tuskó* és a nép nyelvében még több más is, még

többtagúak is, pl. *hosszú: hosszukó, sármány: v. sármánkó, piciny: v. picinkó*, de olyan, melynek hangsora e kicsinyítéssel kapcsolatban még játszi rövidülést is szenvedett volna, mint a (János:) *Jankó-félék*, olyan tudtommal csak egyetlen egy van, a *csizmadia* főnévnek gúnyos-tréfás N. *csiszkó* (> *csészko*) származéka. Ennek az egy kivételnek pedig nyilván csak az az oka, hogy ez a többtagú *csizmadia* szó személyt jelöl. Mert személyt jelölő tulajdonnevek hangsorának becéző továbbképzéssel kapcsolatban való ilyen játszi rövidítése aztán annál gyakoribb. Hogy kellőképpen szembevetjün ez az alaktani különbség a *-kó* (*-kő*) képzős köznevek és személynevek között, felsorolom az egy (de szintén személyt jelölő) *csiszkó* köznévvvel szemben mindazon idetartozó személyneveket, melyekről tudomásom van. Ime: *András: Andorkó > Andërkó, Anna: Ankó, Bálint: Balkó, Bazsilius: Baskó, Blázsius: Blaskó > Balaskó, Benedék: Benkő ~ Bekő, Bartoloméus: Barkó, Bertalan: Bërkó, Dániel: Dankó, Dávid: Dakó, Dëmëtër: Dëmkó, Dénës: Dënkó, > Dinkó, Domokos > Damokos: Donkó ~ Damkó, Dorottyá: Dorkó > Darkó, Ferenc: Ferkó ~ Fërkó, R. Fanciskus: Frankó, Gáspár: Gaskó, R. Gyorggyus > Gyorkó > Gyurkó, Hërmán, Hërkó > Hirkó, Ilona: Ikó, Jácint: Jackó, Jakab: Jakó, János: Jankó, Judit: Jutkó, R. Jusztus: Juszko, Katalin: Katkó, Kristóf: Kriskó, (szláv *Vladislav* > **Ládisláv* >) **Lácló* > Lackó (l. erről *Horger: MNy. XXXVI, 183*), Lajos: Lajkó, R. Lãurenc: Laukó, Márkus: Markó, Máté: Matkó, Mátyás: Matykó, Mihály: Mikó, Osvát: Oskó, Péter: Pëtkó > Pëtykó, (szláv *Vratislav* >) **Rácló* (> R. Rászló): Rackó, Salamon: Salkó, Sámuel: Sankó, Simon: Simkó > Sinkó, Tamás: Tankó, Timót: Timkó, Zsuzsanna: Zsuskó. (E becéző személyneveknek egy része ma már csak családnévként használatos.)*

E tanulság alapján tehát el kellett vetnem azt a korábbi gondolatomat, hogy a 'dühös kutya' jelentésű régi *fakó* szó talán a *farkas* szónak *-kó* képzős becéző származéka lehetne. De gyűjtögetve ezeket a *Jankó*-féle becéző személyneveket, újabb meglepetés ért engem. T. i. az, hogy a *Farkas* személynévnek is volt régebben ilyen típusú *Fakó* származéka. (L. *Wertner: Nyr. XLV, 346*). És akkor persze rögtön eszembe jutott, hogy a *cakó, gáborján, gólya* madár-neveket nemrégiben (*MNy. XXXVI, 249*) korábbi személynevekből magyaráltam, s hogy ezzel kapcsolatban több mint húsz olyan esetet idéztem, melyekben valamely korábbi személynévből átvitel következtében állatnév lett. Pl. (itt csak néhány többé-kevésbé közismert példát idézve) *Mátyás* személynév > *mátyás* madárnév, s ugyanígy *Máté* > *máté* 'medve', *Bence* > *bence* 'nyúl', *Bertalan* > *bertalan* 'szamár', *Katica* > *katicabogár*. Azt hiszem ezek alapján, hogy az *eb ura fakó!* szólásban napjainkig megőrzött régi *fakó* szó sem egyéb, mint ilyen *Mátyás* > *mátyás*-féle jelenség: a *Far-*

kas személynév egykori becéző *Fakó* származékának állat (mégpedig eredetileg valószínűleg farkás és csak később dühös kutyának is) megnevezésére való (eredetileg bizonyára csak tréfás) alkalmazása.

Horger Antal.

Eb ura fakó! ist eine ungarische Redensart, die zwar auch heute noch manchmal gebraucht wird (in nervöser Ungeduld, etwa in dem Sinne: 'Eh! Das kümmert mich nicht! Hol' Dich der Teufel!') aber für die heutigen Ungarn ganz unverständlich ist, weil dieses *fakó* nicht das allgemein gebräuchliche 'fahl' bedeutende *fakó* ist, sondern ein anderes, heute schon ganz veraltetes (nur mehr in dieser Redensart erhaltenes) 'wütender Hund' bedeutendes *fakó*. Die ursprüngliche Bedeutung dieser (einst beleidigenden) Redensart war somit: 'Einem Hunde soll dieser wütende Hund befehlen (aber nicht mir!)'. — Dieses veraltete *fakó* entstand durch Übertragung. Neben dem Personennamen *Farkas* 'Wolfgang' war nämlich einst eine Koseform *Fakó* gebräuchlich (wie z. B. auch heute: *János*: *Jankó*, *Lajos*: *Lajkó*, *Zsuzsanna*: *Zsuskó* u. s. w.), die damals (anfangs wahrscheinlich nur spasshaft) auch zur Benennung eines wütenden Hundes gebraucht wurde. Die Benennung einzelner Tiere mit Personennamen ist im Ungarischen recht häufig. Z. B. *Bence* 'Benedikt' → *bence* 'Hase' ~ 'Feldwanze', *Bertalan* 'Bartolomäus' → *bertalan* 'Esel', *Buda bácsi* 'Onkel Budimir' → *buda-bács* 'Erdkäfer' ~ 'Sonnenkäfer' *Cakó* (altung. Personennamen) → *cakó* 'Storch', (szlov. *Ščepan*.) *Csicsa* → *csicsa* 'Esel', *Gábor* 'Gabriel' → *gábor* 'Würger, Weusstöter' ~ 'Wiedekopf' ~ 'Bär', *Gáspár* 'Kasper' → *gáspár*, 'Käsewurm', *Góliát* → *gólya* 'Storch', *Ilonca* 'Helenchen' → *ilonca* 'Traubenkäfer', *Katica* 'Käthen' → *katicabogár* 'Märienkäfer', *Katalinka* 'Käthen' → *katalinka* 'Johanniskäfer', *Máté* 'Mathaeus' → *máté* 'Bär' und noch viele andere.